

Melnik O. V. Modernization of female education in Odessa (1879–1919).

The process of modernization of the system of female education in Odessa is analyzed in the article as well as the activity of secondary, pedagogical and higher female education, their interaction in the process of modernization, and also structure and process of development of public higher female courses.

О. О. Уварова

**ГРЕЦЬКІ ВОЛОНТЕРИ
«ЛЕГІОНУ ІМПЕРАТОРА МИКОЛИ І» В ОДЕСІ
(за матеріалами Державного архіву Одеської області)**

Історія створення грецького «Легіону імператора Миколи І», бойова та життєва доля волонтерів, які билися на боці Росії під час Кримської війни 1853–1856 рр., залишаються важливою сторінкою у вивченні грецької діаспори України. Своїм існуванням легіон продовжив ряд грецьких добровольчих військових формувань, що перебували на службі в Російській імперії. Серед таких можна пригадати Грецький батальйон (іноді його називали «албанським корпусом»), сформований у 1775–1779 рр., який до 1783 р. квартирувався в Керчі, Снікале і Таганрозі, а у 1784 р. був переведений у Балаклаву. З 1797 р. це військово-об'єднання стало іменуватися Балаклавським грецьким батальйоном (був розформований у 1859 р.). Іншим був Одеський грецький батальйон (1797–1797, 1803–1819 рр.). До того ж, залишившись на проживання в Росії, грецькі волонтери явили собою останнє з середини ХІХ ст. прибуття значної групи поселенців і створили компактне поселення на так званих «митрополитських землях», які колись знаходилися у користуванні грецького митрополита Ігнатія, який проводив переселення у 1778 р. за наказом Катерини ІІ кримських християн — греків, вірменів і грузинів на узбережжя Азовського моря.

Висвітлення забутих бойових заслуг цього військового формування проводиться сучасними істориками. Спеціальних ґрунтовних досліджень появи, дій та долі легіонерів на сьогодні ще немає, але їхня участь у Кримській війні привернула увагу деяких науковців. Серед них відмітимо Ю. Д. Пряхіна, І. В. Мосхурі, В. Н. Гурковича, А. Г. Кожекіна [3–6]. В основ-

ному ці автори звернули свою увагу на перебування волонтерів у Криму та їхню участь у бойових діях. Дослідники К. Авгітідіс та О. В. Белова розширили коло фактів щодо легіону діями російської влади по формуванню волонтерських загонів та влаштуванню волонтерів по закінченні служби [1, 2].

Архівні розвідки в Державному архіві Одеської області, результати яких подані нижче, дозволили простежити перебування волонтерів в Одесі та надання урядом фінансової допомоги для їхнього облаштування після звільнення від служби. Отримані матеріали допомогли реалізувати поставлену мету — відтворити події, пов'язані з перебуванням в Одесі грецьких волонтерів «Легіону імператора Миколи I», і тим самим показати механізм їх прибуття на службу і звільнення. Ці відомості ілюструють російське «покровительство» грекам та заповнюють прогалини в історії грецької діаспори на теренах України.

«Легіон імператора Миколи I» діяв у складі Кримської армії на період висадки союзників в Євпаторії і складався більш ніж з 700 греків-волонтерів на чолі з командиром — князем Панаїоті Мурузі [5, с. 83]. Одним з перших виступів легіону був штурм позицій противника біля Євпаторії 5 (17) лютого 1855 р. у складі групи російських військ [5, с. 84]. Наступна бойова діяльність грецького легіону пов'язана з обороною Севастополя, з битвою на річці Чорній 4 (16) серпня 1855 р. До закінчення війни легіон обороняв позиції на півночі Севастополя.

Протягом 1855 р. в легіоні спостерігалися два протилежних процеси: з одного боку, через небажання продовжувати службу було звільнено біля 100 волонтерів, в основному після їхнього одужання від хвороб та поранень [5, с. 89], з другого боку, склад формування поповнювався новими добровольцями. Так, 17 січня 1855 р. Одеське центральне карантинне правління повідомляло Одеському військовому губернатору, що грецько- та турецькопіддані матроси кількістю 7 осіб, які перебували на купецьких судах в Одесі, за згоди своїх шкіперів виявили бажання вступити до «Грецького війська волонтерів» і клопочуть про це до карантинного правління [13, арк. 1,2].

У лютому 1855 р. Новоросійський і бессарабський генерал-губернатор М. М. Анненков доповів Головнокомандуючому Південної армії графу П. Є. Коцебу, що колишній волонтер грек Янулі Грамматик, який служив офіцером і заслужив довіру,

подав прохання, що він разом із 65 чоловіками грецькими вихідцями бажають поступити на службу волонтерами та відправитися до Криму. Крім того, в Одесі є вихідці-греки, які нещодавно були матросами на різних суднах, і, отримавши від своїх шкіперів звільнення, також просять прийняти їх волонтерами [13, арк. 4–4 зв.]. Внаслідок цього Головнокомандуючий наказав, щоб Одеський військовий губернатор генерал-лейтенант М. І. Крузенштерн розпорядився прийняти бажаючих з доброю репутацією на службу, надавати їм щоденно кормові гроші по 11 коп. на особу, розмістити їх тимчасово в окремій будівлі, за потреби надати їм верхній одяг та взуття і направити до Севастополя разом із виписаними з госпіталів нижніми чинами, які тими днями будуть проходити через Одесу та Бендери [13, арк. 4 зв. — 5 зв.]. Таким чином, у березні 1855 р. до Севастополя було відправлено 97 волонтерів нижніх чинів на чолі з офіцером Янулі Граматиком, а через деякий час ще 48 осіб виявили бажання стати волонтерами [13, арк. 40–40 зв., 45 зв., 72–72 зв.]. Можливо, частина з них у 36 осіб за повідомленням від 13 квітня 1855 р. Одеського коменданта Одеського військового губернатора мала бути відправлена до Криму разом із Резервним Могилевським піхотним полком [13, арк. 83, 84–84 зв.].

Взагалі ж греки, які виявляли бажання вступити до Грецького легіону, після витримування карантинного терміну проваджувалися у розпорядження одеського коменданта, який забезпечував їх необхідними речами [13, арк. 29 зв., 41].

В то й же час спостерігався й процес звільнення волонтерів. До головнокомандувача Південною армією у Криму доходили відомості, що в Одесі «вештаються» волонтери, які виписалися зі шпиталю. Тому той звертався 16 березня 1855 р. до військового губернатора М. І. Крузенштерна з проханням вислати означених волонтерів до Севастополя для приєднання до місця служби [13, арк. 42]. У квітні 1855 р. 95 волонтерів, які знаходилися при діючих військах у Криму, відмовилися продовжувати службу. Головнокомандувач Південною і Кримською арміями дозволив їм залишитися на тимчасове проживання в обраних ними місцях в Катеринославській, Херсонській і Таврійських губерніях та Бессарабській області до особливого розпорядження з виданими їм на вільне проживання білетами

та кормовими грошима на 1 місяць [13, арк. 49]. Наприкінці 1855 р. у зв'язку з практичним припиненням бойових дій ряд волонтерів попросили звільнення з легіону. Внаслідок чого на початку 1856 р. близько 120 осіб покинули легіон і були відправлені до Кишинева [5, с. 89]. Офіцерам легіону під час звільнення надавалося піврічне жалування згідно затвердженому 24 грудня 1855 р. імператором Миколою I Положенню про легіон [7, арк. 14].

Такі демобілізаційні настрої та, взагалі, припинення військових дій поставили перед командуванням питання подальшої долі волонтерів. За розпорядженням генерал-лейтенанта М. Д. Горчакова греки, які не забажали далі служити, були звільнені з легіону та відправлені на тимчасове проживання до Бессарабії з наданням утримання протягом 3 місяців. Враховуючи те, що М. Д. Горчаков перебував Головнокомандувачем Кримської армії до кінця 1855 р., коли був замінений генерал-ад'ютантом О. М. Лідерсом, можна припустити, що розпорядження про переведення волонтерів на тимчасове проживання до Бессарабії також було зроблено до кінця 1855 р. Станом на березень 1856 р. кількість звільнених сягала 640 осіб. У Криму ж залишилося на службі 5 обер-офіцерів та 67 нижніх чинів, котрих після укладання миру мали розпустити [5, с. 89]. Вірогідно, саме з вищезгаданих волонтерів у травні 1856 р. 546 осіб п'ятьма партіями (1-ша — 90 осіб, 2-га — 110, 3-тя — 110, 4-та — 116, 5-та — 120) було відправлено з Кишинева до Одеси [14, арк. 33].

Багато колишніх волонтерів спробували повернутися на батьківщину, але тут виникли перешкоди. Враховуючи повідомлення Керуючого російською імператорською місією в Константинополі дійсного статського радника Пізані про те, що грецькі волонтери, які направлені були з Одеси до Греції, повертаються турецьким урядом назад через відсутність у них турецьких паспортів, Головний штаб 2-ї армії повідомив 13 березня 1856 р. виконуючого обов'язки одеського військового губернатора про наступні веління імператора: 1. Греків цих намагатися переслати за кордон поодинці. 2. Тих з них, які побажають служити у Балаклавському грецькому батальйоні, направити до місця його розташування. 3. Інших зарахувати до грецьких громад, де такі є, за їхнім бажанням [15, арк. 7–7 зв.]. До остаточного улаштування прикомандирувати їх до військ і надавати одна-

кове з ними утримання. Одеський військовий губернатор мав передати прибулих до Одеси волонтерів у відання командуючого 5-м армійським корпусом.

Судячи з того, що волонтерів, які поверталися до різних російських портів, відправляли в Одесу, адміністрація останньої і займалася всіма справами, пов'язаними з вирішенням їхньої подальшої долі [15, арк. 16, 60]. Ситуація, в якій опинилися волонтери, розглядалася на рівні уряду та імператора. Влада намагалася забезпечити існування волонтерів, а також відмітити ратну службу під час військових дій. Імператор нагородив орденом Св. Станіслава 2-го ступеня з мечами начальника легіону князя Панаіоті Мурузі, майора Арістіда Хрісовері, офіцера Ніколая Кіраско; орденом Св. Станіслава 3-го ступеня з мечами офіцерів Дмитрія Ніколаїді, поручика Елефтерія Пасхалі; орденом Св. Анни 4-го ступеня з написом «За хоробрість» та грамотою командира роти Булгарі; орденом Св. Анни 2-го ступеня Арістіда Хрісовергі [8, арк. 1, 4, 5, 7, 10, 13].

Міністр іноземних справ повідомив Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора О. Г. Строганова від 17 вересня 1856 р. про те, що багато греків, які були волонтерами, прибувши додому після підписання миру, піддавалися там переслідуванням і тому вирішили вони повернутися до Росії під виглядом матросів на кораблях, що направлялися у Чорне море, але без паспортів, так як грецький уряд не визнає їх більше грецькими підданими, а турецький без документів і підданства може визнати їх райями — підданими Порти — під час проїзду через Босфор і ув'язнити [15, арк. 66]. Враховуючи це, О. Г. Строганов 1 жовтня 1856 р. звернувся до одеського градоначальника з проханням наказати портовим начальствам, що в разі появи означених волонтерів без паспортів від свого уряду допускати їх без жодних перешкод. Одеський градоначальник мав допомогти їм з винайденням засобів для існування як іноземцям, або як підданам. Деякі з них забажали оселитися поблизу Маріуполя, інші — в Одесі, треті — в колоніях під відомством Піклувального комітету про поселенців Південного краю Росії [15, арк. 60, 60 зв.].

З 1 жовтня 1856 р. імператор звелів припинити надавати порційні гроші колишнім волонтерам, але після того, як почали з-за кордону знов прибувати волонтери, які зазнавали утисків у

Туреччині, імператор дозволив їм, прийнявши підданство Росії, приписуватися до міст та поселень, чи залишатися в Росії до появи можливості повернутися на батьківщину. Волонтерів прикомандировували для харчування до полку, що знаходився в Одесі [9, арк. 6–6 зв.]. 21 грудня 1856 р. Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор О. Г. Строганов дозволив одеському градоначальнику видавати волонтерам порційне забезпечення (по 15 коп. сріблом на добу), необхідне під час прямування до нових місць проживання, а також тим, які перебували у лікарні чи вирішили прийняти російське підданство. Ті ж, хто виявили бажання повернутися на батьківщину, але не виїхали, та ті, хто хотів тимчасово перебувати в Росії іноземними підданими, не мали отримувати порційні гроші, а забезпечували себе самостійно. Поки відбувалося листування між різними ланками місцевої та урядової адміністрації, становище волонтерів змушувало їх, за повідомленнями одеського коменданта, з дня припинення надання їм кормових грошей бродити та жебрувати містом [9, арк. 6 зв–7 зв.; 10, арк. 6; 11, арк. 56 зв. — 57].

Імператор дозволив колишнім волонтерам легіону за їх бажанням нести військову службу і вступити до окремого Кавказького корпусу та до інших військ, до яких за законом дозволялося приймати. Шість волонтерів, які раніше збиралися до Маріуполя, виявили бажання вступити до Кавказького корпусу [11, арк. 56, 67–68]. Ті, хто вирішив залишитися в Росії, поступово прибували на поселення поблизу Маріуполя. На початок грудня 1856 р. у відання таганрозького градоначальника поступили перші 62 грецькі волонтери, в подальшому кількість їх збільшувалась, а процес прибуття продовжувався й до весни 1857 р. Наприклад, 6 квітня російське купецьке судно «Св. Марія» на чолі зі шкіпером Анастасієм Калігі з партією грецьких волонтерів відправилось з Одеси до Маріуполя. На судні мало бути 76 осіб, але деякі залишилися на проживання в Одесі [5, с. 91; 10, арк. 162, 165]. Імператор затвердив положення Комітету міністрів, де значилося, що волонтерам, які мають офіцерське звання та приймуть присягу на підданство Росії, за бажанням їх зарахуватися до міста чи поселень своїх одноплемінників, надати право особистого почесного громадянства та видати кожному з них одноразову допомогу при облаштуванні по 100 руб. сріблом безповоротно [12, арк. 3–3 зв.].

Прибувши до Маріупольської округи, волонтери виявили бажання оселитися окремо від існуючих вже там грецьких колоній, на що їй отримали дозвіл імператора від 22 травня 1857 р. і були оселені на так званих митрополитських землях у кількості 201 особи [5, с. 92]. Поселення розташовувалося в шести верстах від Маріуполя і отримало назву Ново-Миколаївки (неофіційною назвою була Волонтерівка, яка сьогодні, втративши свій сільський вигляд, є частиною міського району Маріуполя). Цілком можливо, що інші колишні волонтери ще протягом подій, що описуються, розселилися на Півдні Російської імперії, залишилися або в Криму, Бессарабії, Одесі чи в інших місцях, змогли повернутися на батьківщину тощо.

Отже, створення грецького «Легіону імператора Миколи I» та служба волонтерів стали яскравим прикладом греко-російських відносин та урядової політики «покровительства» грекам. Подальше дослідження цього питання має бути скерованим на комплексне висвітлення теми існування легіону та життя волонтерів після звільнення від служби.

Джерела та література

1. Авгитидис К. Добровольческие части греков России против Османской империи до и после 1821 г. / К. Авгитидис. — Одесса : Астропринт, 2003. — 212 с.
2. Белова Е. В. Балканские волонтеры в русской армии. 1853–1856 гг. / Е. В. Белова // Военно-исторический журнал. — 2006. — № 9. — С. 55–59.
3. Гуркович В. Н. Участие греков в Крымской войне 1853–1856 годов / В. Н. Гуркович, А. Г. Кожекин // Греки в истории Крыма. Краткий биографический справочник. — Симферополь : Таврия-Плюс, 2000. — С. 46–48.
4. Мосхури И. В. Греки в истории Севастополя / И. В. Мосхури. — Ч. 1. — Севастополь : [Б. м.], 2005. — 596 с.
5. Пряхин Ю. Д. Греки в истории России XVIII — XIX веков : Исторические очерки / Ю. Д. Пряхин. — СПб. : Алетейя, 2008. — С. 83–98.
6. Пряхин Ю. Д. Греческие волонтеры в Крымской войне (1853–1856 гг.) / Ю. Д. Пряхин // Греки и славяне: 1000 лет. — 1997. — № 1. — С. 34–42.
7. Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 2. — Оп. 1. — Спр. 471. — 18 арк.
8. ДАОО. — Ф. 2. Оп. 2. — Спр. 377. — 46 арк.
9. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 378. — 18 арк.
10. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 392. — 238 арк.

11. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 402. — 116 арк.
12. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 2. — Спр. 423. — 30 арк.
13. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 11. — Спр. 25-а. — 173 арк.
14. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 11. — Спр. 83. — 318 арк.
15. ДАОО. — Ф. 2. — Оп. 11. — Спр. 84. — 361 л.

Анотації

***Уварова Е. А.* Греческие волонтеры «Легиона императора Николая I» в Одессе. (По материалам Государственного архива Одесской области).**

На основании документов Государственного архива Одесской области в статье освещены пребывание в Одессе греков-волонтеров, которые сражались на стороне Российской империи в составе «Легиона императора Николая I» во время Крымской войны 1853–1856 гг. Внимание уделено финансовой и организационной помощи правительства и местной администрации в деле переправки добровольцев к месту службы и их обустройстве после ее окончания.

***Uvarova O. O.* The Greek volunteers of «Emperor Nicholas I Legion» in Odessa. (Based on materials of Odessa region state archive).**

On the grounds of Odessa region state archive documents the stay of Greek volunteers in Odessa who fought on the side of the Russian Empire in the “Emperor Nicholas I Legion» during the Crimean War of 1853–1856 was retraced in the article. Attention is paid to the financial and organizational assistance of the government and local administration in sending volunteers to the place of service and their arrangement after its completion.